

CSALÁD ÉS TERMÉKENYSÉG

A termékenység a népesedés alapjelensége. A népesedés a mindenkori népesség mozgása: szaporodása, csökkenése és növekedése, rétegződése és egyébfajta strukturálódása. A népesedési magatartás és termékenység függvényében, egyénközi, kis- és nagytársadalmi viszonyulások erőmezejében a család váltja valóra emberi megmaradásunk előfeltételeit: az ember újratermelését és társadalmi betagozódásának alapozását.

Tényként állítható, hogy a család minden újabbkori kötelékbontó erő ellenére viszonylag a legszilárdabb, szerepkörében a leghatékonyabb társadalmi alakzat, jöllehet világ- és nemzeti méretű statisztikai felmérések, családszociológiai és személyiséglélektani elemzések, elmekörtani és büntetőjogi esettanulmányok bizonyos családtársadalmi válságokat is jeleznek.

Műhiba lenne a család és népesedés egybekapcsolódó kérdéskörét előregyártott tantételek szorítójában mérlegelni. Magunkat fosztanak meg valóságukra vonatkozó esetleges újabb értesülésektől. A nyitottság azonban nem jár feltétlenül együtt bizonyos értékrendi zűrzavar ördögének bátorításával.

A család és termékenység igazi arculata társadalmi valóságuk szövegkörnyezetében betűzhető ki. Ezt a jól járható utat kerülik el mind a dogmatikusok, mind pedig az utópisták. A dogmatikusok úgy, hogy nem veszik tudomásul a család viselkedését módosító nagytársadalom változásait, az utópisták pedig vágyképek bűvöletében valóságselemtől kilúgozott közegben emelnek gondolatépítményeket. Mindkét magatartás kihatása végső fokon egybevág: mindennapjaink égető családproblémáit kerüli meg, kendőzi el.

Mítoszok és tények

A kérdéskört a mindenkori köztudatban mítoszok és előítéletek, szenvedélyek és megszentelt vágyak, misztikum és eszményítés, szemérem és képzelgések is át-átszövik. A magánszféra legmeghittebb s a közösségi lét alapvető kérdései fonódnak itt egybe, ahol gyakran esetleges a valóság megszólaltatása, s felette körülményes a tárgyilagos ismeretek felhozatala.

A kezdeti kulturális fokok embere felületi „életteni-genetikai“ és „lélektani-szociológiai“ tudásával mítoszok és kultikus szertartások rendszerében közelít a család mindkét alapvető szerepköréhez: az utódnemzéshez és az utód társadalmi beilleszkedéséhez s e funkciók szereplőinek (férfi, nő) értékeléséhez, benépesítve tárgyi, személyi és eszmei környezetét a misztikum jel- és jelentésvilágának sajátos tartalmaival

és többé-kevésbé érzékelhető alakzataival. Kétségtelen, hogy az akkori munkatermelékenység megszabta életmód határain belül a társadalmi alkalmazkodás, önvezérlés és önvédelem történelmi szakaszát is meg kell látnunk a család és termékenység szerepe mitologikus és kultikus felidúsításában s a két nem viselkedéskészletének erre történő összpontosításában.

Csábító témaként kínálkozik a család és termékenység mitologikus felfogása egykor mindent behálózó erezeinek művelődéstörténeti kibontása. Nemkülönböztetve demitizálódásuknak, csodátlanodásuknak és szertartástalanodásuknak, a „megszentelt“ kapcsolatok profanizálódásának napjainkig tartó folyamata. Éles szemű etnográfusok (Margaret Mead, Claude Lévi-Strauss), néprajzosok (Fél Edit, Morvay Judit), szociográfusok és írók (Veres Péter, Ilyés Gyula, Fekete Gyula), kulturológusok (Heller Ágnes, Murányi Mihály) tanulságos idevágó eszméi és tárgyi anyaggal szolgálhatnak nemcsak a múlt, de napjaink új mítoszaira nézve is.

Nemcsak a mítosz és rítus színezheti családképünket, felfogásunkat és gyakorlatunkat. Ugyancsak hasonló a funkciója valóságmódosító jelleggel az eszményítő képzeletnek. A vallásos hagyományokat kifejező képzőművészeti elképzelés a bibliai „szent család“ Egyiptomba menekülését úgy ábrázolja, hogy Mária ül a számaron, ölében Jézus, s a szamarat a csomagokkal megterhelt József vezeti. A családtörténet tárgyilagos szakértői a jelenetet a korabeli uralkodó patriarchális családforma szerint kénytelenek úgy kiigazítani, hogy a számaron József ül, utána gyalogol Mária, gyerekeit viszi a hátán, s kezében kisebb-nagyobb csomagok. Ellensúlyozási céllal jóindulatú eszményítésről van itt szó, vallásideológiai alapon, az iparosodás történelmi szakaszában, amikor a család hagyományos másodlagos funkciói (gazdasági termelés, a gyermekek állásbiztosítása) már kezdtek sorvadozni, s a fő családfunkciókra (embertermelés, utódnevelés) történő leépüléssel párhuzamosan gazdasági alapokon lehetőség nyílik a család s ennek keretében a nő—férfi viszony fejlettebb alakzata számára. De utal a kép arra a személyiségi szinten ható eszményítésre is, amely vonzalmunk tárgyát értékben vágyaink irányába szokta módosítani, bennünk iránta csodálatot és bizalmat kelt, s kiapadhatatlan érzelmi forrásokból a szeretet és ragaszkodás érzületét táplálja.

Nem kell vitalistának lenni ahhoz, hogy az ember önmagát reprodukáló képességén elcsodálkozhassunk, s nem nacionalizmus az, ha a gyermeknélküli, kongó cifra-szobák és üres iskolai padosorok láttán bánkodunk; ahhoz sem kell idealistának lennünk, hogy az emberi személyiségben a társadalmiság és a mindenkori közügyi haladás erősítő rendszerét ismerjük fel, s még kevésbé kell „szexforradalmárnak“ lenni ahhoz, hogy a nemek viszonyát s ennek a viszonyoknak értelmét a társadalmi-történelmi fejlődés logikája szerint a szabadság és önkéntesség vonalán formálhassuk.

Művelődéstörténeti tény, hogy ezt a szerepszerűen egymásba fonódó, hármas tagolású problémakört a népek ősidőktől fogva szigorú társadalmi szokások és normák, valláserkölcsi parancsok és hiedelmek rendszere révén ügykezelik. Az is tény, hogy kis- és nagytársadalmi változók függvényében a személyiség alakulása magában hordozza a szüle-

tés, szerelem és halál, a barát-, pár- és pályaválasztás, a magány, társultság és elválás kérdéseit, továbbá a család személyiség- és termékenységalakító, a személyiség család- és termékenységszabályozó hatását, s mint ilyen viselkedésükben a normalitás és torzulás, bűnözés, betegség és alkotás lehetőségeit is. Más szóval: a család személyiségi és termékenységi szintalakulása, vagy: a személyiség családalapozó termékenységi magatartása nem mindig kielégítő; működésüket egyenlőtlenségek és aránytalanságok is beárnyékolhatják.

A szociológia, lélektan és demográfia éppen napjainkban tesz erőfeszítéseket a családra, személyiségre és népesedésre vonatkozó átfogó elméletek kiépítésére. Reuben Hill amerikai családpszichológus, a Nemzetközi Szociológiai Társaság elnöke a családpszichológia alapjait egyrészt a kumulatív elméletek szerkesztésében látja, másrészt abban, hogy a kutatási érdeklődés a konkrét családi élet felé fordult. Szocialista eszmeiségű társadalomkutatók (A. Khartchew, Borisz C. Uralisz, Vl. Trebici, N. Damian, V. Cerroni, Szabady Egon, Kulcsár Kálmán, Hegedűs András) munkáiban a materialista alapvetésű családelmélet a mindegyre szaporodó családtársadalmi tényeket is egységes elvek alapján elrendezni és magyarázni képes legátfogóbb teóriának bizonyult. Nemcsak a család keletkezése vagy történelmi szerkezetváltozása, de az olyan kortársi családtársadalmi jelenségek tekintetében is, mint a családtagok viszonya, szereprendszere, családfunkciók leépülése, válások vagy a családtervezés, illetve családi termékenység alakulása (Lócsei Pál [szerk.]: *Család és házasság a mai magyar társadalomban*. Budapest, 1971). Éppen ezért, tekintettel a polgári világban uralkodó különböző etnográfiai, szociológiai és szociálpszichológiai iskolák elméleteinek „középpértékűségére“, gyakori elméleti gyámoltalanságára, de nem kevésbé „bürokratikus“ szerepkörére (C. Wright Mills), matematikai öltözetük, modelláltságuk, kibernetikai, információ- vagy rendszerelméleti szinten történő formalizáltságuk ellenére szükségesnek mutatkozik sokszor az értelmezhetetlenségig zavarossá vált szaktudományos eredményeiket a nagytársadalmi összefüggéseket szem előtt tartó társadalomelmélet szintjén értelmezni (Tókei Ferenc: *Egyén és közösség*. Világosság, 1973. 3–6.).

All ez sok tekintetben a személyiség és népesedés esetében is. Nem egészen jogtalan G. Politzer megfogalmazása: „A pszichológia egyáltalán nincs birtokában az emberi dolgok titkának, egyszerűen azért, mert ez a »titok« nem pszichológiai természetű.“ Amennyiben „az emberi dolgok titkai“ során Politzer a személyiségre is gondolt, tudnunk kell, hogy a titkok megfejtését csakugyan a pszichológia illetékességét meghaladó interdiszciplináris erőfeszítések ígérk, s ezek sorában a „titok“ feltárásán nagy eséllyel sok materialista eszmeiségű kutató (A. N. Leontyev, A. S. Kovaljov, V. A. Jadov, V. B. Olsanszki, Garai László, Fick József, L. Sève) fáradozik. Mindez nem jelenti azt, hogy a polgári családpszichológia, perszonalisztika vagy népesedéstudomány sokféle eljárása és a feltárt anyag értéktelen. Hiszen ebben az esetben olyan családpszichológusok munkásságát, mint R. König, R. Hill vagy A. Michel, személyiségpszichológusok műveit, mint P. Janet, G. V. Allport vagy K. Lewin, statisztikusok, szociográfusok, demográfusok és mások kutatásait mellőzni lehetne, ideértve saját szféráinkban Schneller István, Imre Lajos, Várkonyi Dezső, Venczel József, Vita Sándor vagy Vámszer Géza idevágó

munkásságát. A valóság azonban az, hogy az eljárások és a tények magukban nem mondanak eleget. A tényeket működő szerkezetiségük kis- és nagytársadalmi összefüggéseiben kell megszólaltatni. Ehhez pedig nemcsak „középfokú“ elméletekre van szükség. Úgy van, hogy a tények tudatosan, hallgatólagosan vagy véletlenül a legígéretesebben itt is a materializmus nyelvén beszélnek. Ma és főképpen ebben a témakörben igen kívánatos az ilyen rendező, lényeg szerint reálsan és egész- elvűen értelmező elmélet, annál is inkább, mert a valódi és álproblémákkal egyetemben sok az ellentmondó helyzet és vélemény, a megfélemlítő kihívás, egyenlőtlenség és aránytalanság, s az elidegenítő, ember- telenítő személyiség-, család-, nép- és egyéb értékromboló veszély.

Problémák

VI. Trebici hazai demográfus egyik tanulmányában társadalmunk előregedésével kapcsolatban állapítja meg: „Országunk lakosságának demográfiai előregedését szinte egyáltalán nem tanulmányoztuk: ez nagyméretű és hosszú távú, sokféle következményt magában hordozó folyamat“ (*Îmbătrînirea demografică a populației României*. Viitorul social, 1972. 1.). Az Egyesült Nemzetek 1956-os demográfiai tanulmánykötete az előregedést előidéző okokra hívja fel a figyelmet: „Adott társadalom előregedésének alapvető oka a termékenység csökkenése.“ Fekete Gyula 1972-ben megjelent *Eljünk magunknak?* című, nagy visszhangot keltett művében figyelmeztet: „Magyarországon tizenkét év óta megszakítás nélkül fogyást jeleznek a tudományos értékű népesedési mutatók... A szülőképes korosztályok utánpótlása elégtelen... A társadalom előregedése meggyorsult...“ Kovács Judit népesedéspolitikai tárgyú könyvében olvashatjuk: „A XX. század elején Franciaország népesedési Waterloojáról beszéltek... 1939-ben már csaknem 200 000-rel kevesebb csecsemő született, mint 1913-ban... 1941-ben a német megszállás éveiben fordulat állott be: 500 000 francia látott napvilágot... 1946-tól kezdve pedig hosszú ideig évi 800 000. De Gaulle jelszava ez lett: »Előre a 100 millió franciáért!«“ (*Szaporodjatok és sokasodjatok*). „Ha a fejlődő országok gyors demográfiai növekedése nem lassul, akkor a gazdag és szegény nemzetek közötti szakadék állandóan mélyülni fog“ (Johnson 1968. január 18-i kongresszusi üzenete). Jövőkutatók látomása: „Egy időzített bombát helyeztek el a földgolyón. Robbanni az időszámítás 2000. évében fog...“ (Kovács Judit: *uo.*); „Földünkön évente 30 millió terhességet szakítanak meg“ (ENSZ-közlés). „A művi vetélés förtelmes bűn!“ (A katolikus egyház hivatalos álláspontja). A megmaradásra és egyebekre vonatkozó észrevételek: „Úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk.“ (Sütő András: *Istenek és falovacskák*, 1973.) „Ha nem létezne a család, fel kellene találni.“ (Reuben Hill) „»A gyermek — magánügy«-tétel logikája toronyiránt a hobbykhoz vezet, a kutyatartáshoz, a bélyegyűjtéshez stb.“ (Fekete Gyula: *i. m.*) „[...] a nő társadalmi életterét csak úgy tágíthatjuk ki [...], ha az emancipáció számszerűsítésében az *anyát*, és nem általában a *nőt* — s főként nem a férfit — tekintjük egységnek.“ (Fekete Gyula: *Gyümölcs a korfán*. Kortárs, 1970. 1.) „Nehéz a nőnek mai helyzetében egyéniségét kibontakoztatnia...“ (Simone

de Beauvoir: *A második nem*, 1971) „Az embernek joga van ahhoz, hogy elegendő helye legyen a földön, hogy elegendő napfényhez és friss levegőhöz jusson.“ (F. L. Wright) „[...] a szexualitás mai mítosza deperszonalizált, az egyének közötti bensőségtől »megszabadított« szexuális élvezet.“ (Murányi Mihály: *Az aszketizmustól a promiszkuításig. A polgári szexuálmítoszok útvesztői*. Világosság, 1973. 4.) „Csaknem minden emberi szükséglet, amit a történelem folyamán otthon elégitettek ki, most házon kívül is megtalálható [...] Az étkezés, lakás, nemiség és szórakozás ősi szükségletei hatásosan elérhetők az otthonon kívül — és mégis: napjainkban több házasságot kötnek, mint valaha[...] Teljesnek nevezhető társadalmat csak akkor építhetünk fel, ha mindkét nem speciális és közös tulajdonságait egyaránt felhasználjuk — az egész emberiség érdekében“ (Margaret Mead: *Férfi és nő*. Budapest, 1970).

Az idézeteket szaporíthatnók. De talán ennyi is elégséges ahhoz, hogy megsejthessük a téma súlyát, rendkívül összetett és ellentmondásos természetét.

Család és személyiség, termékenység, társadalom

Az emberek közötti kapcsolatok társadalmi kapcsolatok, és történelmi jellegűek. A társadalmiság egyén feletti meghatározottságot és függőséget jelent, a történetiség pedig szerkezeti és működési változást. A kapcsolatok rendszerében a nemek közötti nemi kapcsolatnak alapvető biológiai és társadalmi súlya van. E kapcsolat történelme folyamán a mindenkori termelőmód talaján szerveződik az ember újratermelését megvalósító és társadalmi betagozódását megalapozó család, illetve e kapcsolatot tartalmi, formai és szerepkör tekintetében alakító egyéni viselkedés, magatartás és tevékenység: a nemek közötti vonzalom, a szerelem, a nemi érintkezés s a termékenységi magatartás.

A világ minden számottevő civilizációjában az államok, népek és települések népességállaga áttételesen a családok termékenységével, népesedési magatartásával függ össze. Módosíthatja ugyan a ki- és bevándorlás, a háborúk és elemi csapások, s előfordulhatnak házasságon kívüli születések is, azonban mindez döntően nem befolyásolja a népességszaporulat és a család, illetve a házasság intézménye közötti magasfokú korrelációt.

Az embertermelés a „legfőbb érték“ termelését jelenti. Határait, ütemét és méreteit személyiség szinten ható élettani, társadalmi körülmények befolyásolják. Ez azt jelenti, hogy a születéseket egyéni szinten (szülők) vezérlő termékenységi magatartás indíték- és célrendszerét a család biopszichikai és anyagi feltételein kívül különböző természetű kis- és nagytársadalmi vonatkozások, elvárások és kormányintézkedések működtetik.

A társadalmi elvárás és a személyiség szintű termékenységi magatartás azonban nem mindig vág egybe. A fejlődő társadalmak óriási tömegű népfölösleggel rendelkeznek, de gazdasági szerkezetük munkaerőigénye és népeltartó ereje alacsony. A fejlett ipari társadalmakban viszont munkaerőhiány van, de alacsony a szaporulat. Ezekben az esetekben a kihatásaiban eltérő előjelű, kétfajta termékenységi magatartás

az illető társadalom érdekeivel ellentétes pszichoszociológiai tartalmakat közvetít.

A társadalom népeség- és népesedésmagatartás-alakító hatása jelentős szociológiai és társadalomlélektani problémákra utal ugyan, de a gondolkodástörténet indokolt érdeklődést jelez a népesedés társadalomformáló szerepe területén is érvényesülő összefüggések iránt.

A népek demográfiai gyakorlata, hagyomány-, szokás- és gondolkodásrendszere sok esetben átvonuló divathullámoktól sodortatva a legrégibb időktől felismeréseket hordoz a demográfiai jelenségek társadalmi szerepét illetően. Többek között ilyen jellegű felismerés kifejezője a bibliai mondás is: „Szaporodjatok és sokasodjatok.“ Feltehetőleg a mezopotámiai sumér civilizáció származtatta át fejlődésének abból a szakaszából, amikor a mindennapi gyakorlat rájött arra, hogy a mezopotámiai tájnak az emberi munka révén történő meghódítását, a vízőznszerű áradások megfékezését, a táj vízhálózatának szabályozását csak a népesség növekedése biztosíthatja. Ugyancsak hasonló természetű meglátások működtek ellenkező előjellel az olyanszerű intézményesített intézkedések hátterében is, mint az öregek és újszülöttek elpusztítása vagy a nőtlenység.

A demográfiai eszmék történetében nem érdektelenek azok az elgondolások sem, amelyek a népesedés társadalmi kihatásaira vonatkozóan fogalmaznak meg szociológiai jellegű értékeléseket. Ezek sorában napjainkig vitatottak Th. R. Malthus tanai. Malthus a társadalmi bajok forrását a létfenntartási eszközök gyarapodásának lassúbb tempójával szemben a szaporodás gyorsabb ütemében látja, és születéskorlátozást ajánl. Tanításainak érvényét már a polgári szociológia (Dékány István: *Társadalomalkotó erők*. Budapest, 1920) kétségbe vonja, pesszimizmussal és szüklátókörséggel illeti, s mentőkörülményeként említi, hogy nem számolható például a mezőgazdasági kémia eredményeivel.

A szociológiai eszmék egyetemes történetében külön vonulata van a demográfiai fogantatású elméleteknek. Közös vonásuk, hogy a társadalmi jelenségeket a népesedési tényező eredőjeként értelmezik. Eltérés mutatkozik közöttük a népesedés hatásainak az értékelése tekintetében. Egyesek (A. Coste, E. Dupréel, C. Gini) pozitív összefüggést mutatnak ki a népesség számbeli növekedése, a lakosságsűrűség s a társadalmi fejlődés, a szellemi és civilizatórikus haladás között, s a népességnövekedés következményeként magyarázzák (M. Kowalevszky, E. Durkheim) a munkamegosztás különböző formáit, a társadalmi rétegződést, a műszaki fejlődést, s magát a gazdasági rendszer alakulását. Mások (Malthus követői) inkább a népességnövekedés negatív következményeinek jelzésére sorakoztatják fel érveiket. Sok idevágó kutatásnak a gazdagon feltárt tényanyag válik becsületére. F. Curschman (*Hungersnöte im Mittelalter*, 1900) a középkori inséges időszakokat vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy a tömegek magasabb életszínvonala minden esetben az elnéptelenedési időszakok után következik be. G. D'Avenel (*Découvertes d'histoire sociale*, 1910) az 1200—1800 közötti századokra visszamenően a tulajdon, a jövedelem, a fizetések és árak mozgását tanulmányozza, s egyrészt a népességnövekedés, másrészt a jövedelem, az árak és bérek szintje között fordított viszonyt mutat ki.

A tőkés-iparosodás fokozódása és az imperializmus, majd a kitelje-

sedő szocialista társadalmak s nemkülönben a gyarmati népek és nemzetiségek szabadságharca sokirányú mozgásba hozza a világ emberanyagát. A mai társadalom talaján eddig nem tapasztalt szaporulat jelentkezik. A jelenség nem általános, de tényleges vagy távlati gazdasági, politikai és erkölcsi kihatásai folytán a közvélemény érdeklődésének a homlokterébe kerül. Szélső határai népek és társadalmak szerint a népességsökkenés és a túlnépesedés, értékelése szükséglet-, érdek-, valamint kis- és nagytársadalmi artikulációk szerint változik. Tervszerű és tudományos alapokon ütemezett népesedés formájában egyéni, családi, állami és világszinten új s egyre terjeszkedő dimenziója bontakozik ki.

A kérdés tudományos vizsgálata ugyanis ma már nemcsak népi vagy állami, de világszinten is intézményesedett. Világtársadalmi súlyát jelzi s ugyanakkor világszintű irányíthatóságát is valószínűsíti többek között a Termékenységvizsgálati Világprogram (World Fertility Survey = WFS) létrejötte. Ennek célja: az emberi termékenység meghatározása és értelmezése népek szerint, az adatok összehasonlítása, alakító tényezőinek vizsgálata s a termékenység esetleges alakító módozatainak tanulmányozása. A vizsgálat lebonyolítását a Nemzetközi Statisztikai Intézet hágai hivatala végzi, a tudományos irányító munkálatokat pedig a Londonban székelő állandó szakszemélyzet, együttműködve az Egyesült Nemzetek Szervezetével, a Nemzetközi Fejlesztés Szervével és az Egyesült Nemzetek Népesedési Alapjával. A részvétel a vizsgálatokban az egyes államok részéről önkéntességi alapon történik. A vizsgálat egyrészt a kormányokat hozzásegíti ahhoz, hogy világviszonyítási keretben tájékozódjanak saját népességük termékenységéről és reprodukciós magatartásáról, másrészt alapját veti meg további társadalomtudományi vizsgálatoknak. Az országos felmérések ugyanis közös alapprogrammal dolgoznak, de a helyi körülmények és sajátos nemzeti szempontok figyelembevételével. A termékenységvizsgálati program kidolgozási határideje 1974, kivitelezési időszaka pedig 1974—1977.

Nem kétséges, hogy korunk népesedése egyéb világformáló tényezők szöveghelyzetébe ágyazódik, de az sem vitás, hogy a szaporulat alakulása különböző mélységű összefüggésrendszerben magyarázható. Az, hogy miként rangsoroljuk a világalakító tényezőket, és hogyan értelmezzük viselkedésüket, sok mindent elárul. Jellemző ebből a szempontból a Római Klub tagjainak az emberiség fejlődési határai kutatására vonatkozó vállalkozása (D. H. Meadows—D. L. Meadows—J. Randers: *The Limits to Growth*. New York, 1972). Öt olyan alaptényező viselkedési modelljét dolgozták ki, amelyek feltevésük szerint meghatározzák az emberiség távlatait: a népesedését, a mezőgazdasági termelését, a természeti erőforrásokét, az ipari termelését és a szennyeződés jövőbeni alakulását. Konkrét vizsgálatokra támaszkodva felfogásukban az öt tényező kölcsönösen befolyásolja egymást. Véggöveketzetésük értelmében a gazdasági növekedés száz éven belül felső határt ér el, és azután szükségképpen hirtelen hanyatlás áll be. Az emberiség holnapjának szerintük ez az egyik lehetséges változata. A másik a növekedés lelassítása hosszú lejáratú ökológiai és gazdasági egyensúly fenntartása közepette. Az egyensúly biztosítja minden ember számára az alapvető anyagi szükségleteket, és egyenlő lehetőséget nyújt a képességek kibontakoztatására. Eltekintve attól, hogy a kidolgozott modellt a népszaporulati,

termelési és fogyasztási világszint rögzítésének hívei, a monopolista érdekeket képviselő zegisták (Zero Economic Growth — a „zérus növekedés“) fogadták a legnagyobb elismeréssel, azt sem számítva, hogy az elgondolást malthusianus hátsó gondolatok táplálják, az egyensúlyelmélet jegyében felajánlott modell eléggé jövőtlen kísérletnek tűnik abban a tekintetben, hogy antagonistá létű, tudatú és eltérő szintű társadalmi rendszereket és népeket igazságtalan állapotukban kíván rögzíteni. Egyébként a vállalkozás felvetett problémái sok vonatkozásban valóságosak és időszerűek. Így többek között a világ népesedési helyzete is. Minthogy azonban elméleti gyámoltalanságból vagy más okból a problémák szociológiai értelmezésén és oknyomozásán a vállalkozás nem fáradozhatik, informatív ereje és egyetemes gyakorlati használhatósága is tetemesen csökken, és bizonyos tekintetben csak szűkebb érdekeltségű önmentési próbálkozás benyomását kelti.

Nemcsak „világprobléma“

Malthus tanításait Marx történelmi materialista megközelítésben tanulmányozta, s ennek során azt a felismerést fogalmazta meg, mely szerint a népesedés nem természeti törvény, a termékenységek egyetemes törvénye sincs, mert minden termelési módot sajátos, történetileg meghatározott népesedési dinamika jellemez. Ez a felismerés egyrészt a népesedés alakíthatósága tételét hordozza magában, másrészt azt a konkrét népesedési helyzetekre érvényesíthető jelentést, hogy a népesedési mutatók viselkedését nemcsak a világszinten jelentkező átlagos mutatók tükrében kell szemlélni, hanem rendszerelméleti összefüggéseiben, szerkezeti és működési vonatkozásban adott állam vagy nép, család vagy egyén, társadalmi rendszer vagy osztály érdekstruktúrája vonalán. Kortársi változatban rendszerelméleti szerkezetiségében és működési vonatkozásában fogalmazza meg a termékenységre nézve ugyanezt az összefüggést Borisz C. Urlanisz szovjet demográfus, amikor hangsúlyozza: a fiataloknak az a döntése, hogy házasságot kötnek, s a házasoknak az az elhatározása, hogy hány gyerekük legyen, mindig szubjektív akaratnyilvánítás eredménye ugyan, átlagban azonban ezek az elhatározások determináltak, objektívek, társadalmi és gazdasági tényezőktől meghatározottak.

Az európai szocialista államok többségének népesedési helyzete megközelítően azonos problémákat vet fel, s ennek megfelelően népesedéspolitikájuk is hasonló. Az állami szinten közreadott idevágó dokumentumok, a nemzeti szintű intézmények, a népesedési, illetve termékenységi magatartásra vonatkozó demográfiai, családszociológiai és lélektani kutatások (Vl. Trebici, N. Damian, E. Mesaroş, Szabady Egon, Kulcsár Kálmán, Molnár László, D. Breznik, A. C. Kvasa), nemkülönbön az 1972-ben szocialista államközi fokon a lengyelországi Jadvisinben megtartott népesedéspolitikai konferencia konklúziói világosan utalnak a problémákra. Ezekben a társadalmakban a gazdaságszerkezet módosulása folytán bekövetkezett gyors társadalmi átrétegződés, az iparosodás és városiasodás, valamint a nők foglalkoztatásának fokozódása következtében a szaporulat az utóbbi évtizedben csökken. A fő kérdés éppen ezért általánosan az optimális népesedési magatartás kialakítása és a megfelelő

reprodukciónak támogatása népesedéspolitikai eszközökkel. (*Demográfia*, 1972. 2.)

A szocialista táborhoz tartozó népek számára sajátos történelmi alkalom kínálkozik a történelem viharaiiban leromlott emberanyaguk biológiai állományának javátételére, s ezáltal szocialista törekvések biológiai szinten történő megerősítésére. A közép- és délkelet-európai népek, nemzetek és nemzetiségek részére különösen indokolt lenne ennek a történelmi alkalomnak a megértése és méltányolása. Egyrészt a délkelet-európai népességszaporulat premisszái: a néppusztító háborúk, a forradalmi és lázadó nemzedékeket irtó vagy elüldöző kapitalista hatalmi intézkedések, falvakat, tájakat elnéptelenítő, kivándoroltató, szétszórató vagy elnemzetlenítő régi gazdaságpolitika károsította népállományunkat; másrészt rosszul értelmezett önvédelmi és presztizstörekvések, divatok és hóbortok hatására gyermektelenségre vagy egykézésre hangolódott termékenységi magatartású családok rongálták népeink korfáját.

A kínálkozó történelmi alkalom abban jelentkezik, hogy egyrészt az államvezetési szinten kinyilvánított, állami okmányokban megfogalmazott és konkrét intézkedésekben jelentkező szaporulatpártoló népesedéspolitikai anyagilag is családalapításra és -gyarapításra mozgósít minden arra képes személyt, különleges intézkedéseket foganatosítva a termelésben dolgozó nők problémáinak megoldására. Másrészt abban, hogy a népszaporulati színvonal optimalizálása esetén elhárítható lenne minden veszély és hátrány, amely az alacsony népszaporulat folytán állt elő: a növekedő számú öregkorúak eltartási terheinek emelkedése; a termelő népesség arányának csökkenése; a népesség öregedéséből és növekedésének lelassulásából következő megnehezülése a foglalkozásváltoztatásnak és szakmai előmenetelnek; az öregedéssel együtt járó kisebb kezdeményező kedv s nagyobb magán- és közéleti konzervativizmus.

A családra, népesedésre és családtervezésre vonatkozó összehasonlítások azt mutatják, hogy az európai szocialista népek és államok népesedési politikája hasonló. A „hasonló“ azonban nem jelent azonosságot. Saját dimenzióinkban ez a társadalomtudományi és társadalompolitikai ügykezelés szintjén valóságunktól ránk szabott konkrét feladatot ír elő. Egyrészt a népesedési magatartást hordozó személyiségig és családig terjedő aprólékos helyzetfelmérést a reprezentatív termékenységi magatartás szerkezeti és működési modelljeinek kidolgozásával; másrészt a szabadság és felelősség szocialista elveinek alkalmazásával államunk és társadalmunk elvárásai szerint az optimális családnagyság és optimális népesedési korfa távlatában célirányos családtervezés érvényre juttatását a korszerű demográfiai és családkultúra színvonalán. Szocialista helytállásunkról, népességünk utánpótlásáról, biológiai állományának javátételéről s emberi megmaradásunkról van szó.

A történelmi helyzet kihívását azért is méltányolnunk kellene, mert a kérdésben társadalmi-gazdasági rendszer, nemzeti és nemzetiségi érdekek, osztály- és állampolitika egy nyelven beszél. A társadalom szükséglet- és igénystruktúrája azonban a születésösztönző, pronatalista pályáról elmozdulhat. A probléma közügyi, bonyolult, szerteágazó és ugyanakkor intim jellegű. E jellegéhez szabott kutató, felvilágosító és nevelőtevékenység célirányos együttműködésére van szükség. A kérdésben nemcsak hivatalbeliek illetékesek.